

De geïllustreerde beschrijving van de monumenten van Amsterdam

DOOR IR. R. MEISCHKE*)

Met de serie die bekend staat als de 'Geïllustreerde Beschrijving van de Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst' werd in 1903 een begin gemaakt. Aanvankelijk verliep dit grote werk traag, doch na 1970 is een groot aantal delen in deze reeks verschenen. De opzet van deze boeken is topografisch; de monumenten van een bepaald gebied of plaats worden in een vaste volgorde beschreven. Kenmerkend voor een 'Geïllustreerde Beschrijving' is dat de stof wordt ingedeeld volgens een bepaalde richtlijn.

Deze richtlijn is in het midden van de 19de eeuw ontstaan en was een combinatie van de traditie van de 18de-eeuwse topografische beschrijvingen en de systematiek van de jonge kunstgeschiedenis. Een der beste voorbeelden van een topografische stadsbeschrijving is het driedelige boekwerk van Jan Wagenaar over Amsterdam (1760-1767). De huidige 'Geïllustreerde Beschrijving' behandelt de grote gebouwen nog steeds in dezelfde volgorde als Wagenaar en laat aan de beschrijving van de afzonderlijke gebouwen op overeenkomstige wijze een historische inleiding vooraf gaan. De systematiek, die de 19de-eeuwse kunstgeschiedenis aan het beschrijvingswerk toevoegde, had betrekking op de wijze waarop een gebouw werd beschreven en op de manier waarop de roerende kunstwerken, die tot de inventaris van het gebouw gerekend konden worden, behandeld werden. De te beschrijven gebouwen werden, volgens de richtlijn, in parten verdeeld. Eerst werd dan het uitwendige van alle parten beschreven en daarna kreeg het inwendige in eenzelfde volgorde een beurt. Tenslotte werd de inventaris van het gebouw, ook volgens een vaststaand schema behandeld.

De opzet van de 'Geïllustreerde Beschrijving' droeg het stempel van zijn tijd, men wilde zoveel mogelijk vormenmateriaal, waarvan het ontstaan naar tijd en plaats vast lag, bekend maken om daarmee het gebouw van de kunstgeschiedenis te kunnen optrekken. In deze opzet was echter geen plaats voor de chronologische beschrijving van de bouwgeschiedenis van een monument. Deze richtlijn leidde tot een opsomming van kenmerkende details en duldde geen geschiedschrijving.

De richtlijn voor de 'Geïllustreerde Beschrijving' uit het midden van de 19de eeuw werd algemeen aanvaard en toegepast bij de grote

beschrijvingsprojecten die in de Duits sprekende landen na 1875 werden opgezet. Ons land volgde en op initiatief van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap verschenen tussen 1891 en 1903 in acht afleveringen de 'Noord-Hollandsche Oudheden' beschreven en afgebeeld door G. van Arkel en A. W. Weissman. De laatste vier afleveringen van deze reeks waren aan Amsterdam gewijd, dat daarmee als eerste grote stad een monumentenbeschrijving kreeg.

Deze serie van het K.O.G. werd echter niet voortgezet. Op aandrang van de in 1899 opgerichte Nederlandsche Oudheidkundige Bond werd in 1903 een Rijkscommissie ingesteld om 'op te maken en uit te geven een inventaris en een beschrijving van de Nederlandsche monumenten van Geschiedenis en Kunst'. Onder inventaris verstond men hierbij een lijst van de nog aanwezige monumenten, die daarin niet beschreven werden doch alleen genoemd en aangeduid met een enkel kenmerkend detail. Deze inventarisatie en de 'Geïllustreerde Beschrijving' hadden tegenstelde uitgangspunten. De inventarisatie van de monumenten ging in de breedte en wilde een overzicht bieden over wat er nog was, de 'Geïllustreerde Beschrijving' ging in de diepte en wilde belangrijke gebouwen in woord en beeld volledig vastleggen.

Onlangs deze verschillen in uitgangspunt waren beide ondernemingen moeilijk te scheiden. De inventarisatie, die tussen 1908 en 1933 tot stand kwam onder de naam 'Voorlopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst' neigde, vooral in de latere delen, bij de behandeling van belangrijke gebouwen meer naar een korte beschrijving dan naar een summier benoeming. Bovendien beperkte de 'Geïllustreerde Beschrijving' zich bij de minder belangrijke objecten vaak tot een opsommende inventarisatie, zonder tot een beschrijving te komen.

Amsterdam kreeg in het kader van de 'Voorlopige Lijst' in 1928 een eigen deel, dat met ruim 500 bladzijden het dikste van de hele reeks was. Dit boek dat voortbouwde op de 'Noord-Hollandsche Oudheden' toonde bij de grote gebouwen meer het karakter van een beschrijving dan van een monumentenlijst. Indien men toen iets verder had kunnen gaan en afbeeldingen van de gebouwen had kunnen toevoegen, zou Amsterdam de beschikking hebben gehad over een beknopte en praktische 'Geïllustreerde Beschrijving'.

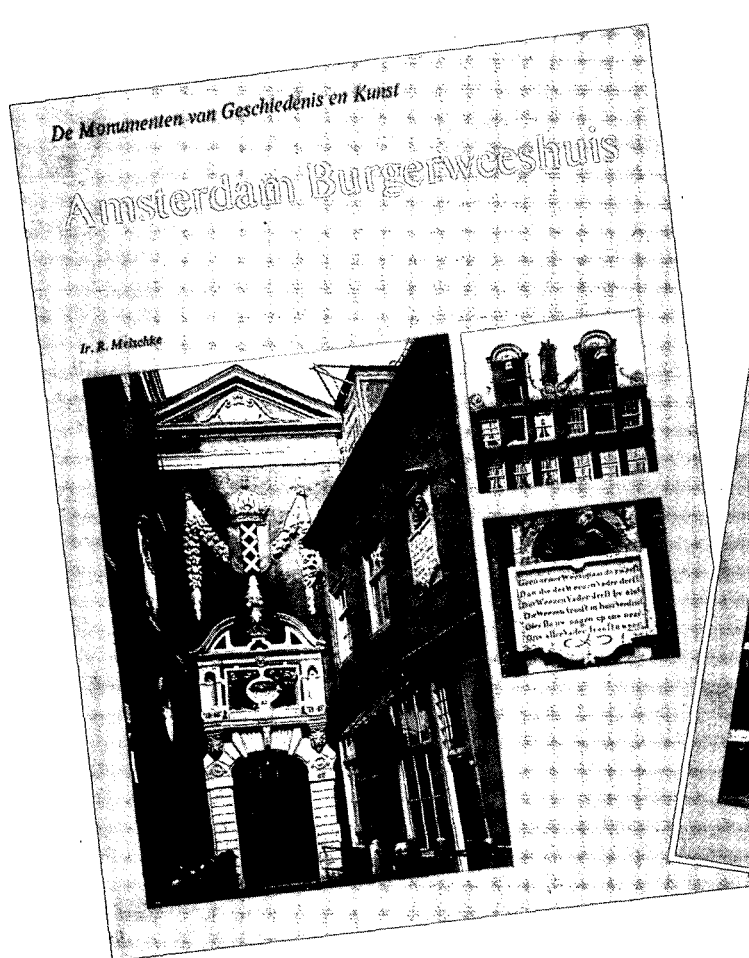
Het werk aan de 'Geïllustreerde Beschrijving' bleek pas na 1945 goed op gang te kunnen komen. Met de grotere opzet van het beschrijvingswerk die men toen nastreefde, kwam voor het eerst de 'Geïllustreerde Beschrijving' van Amsterdam aan bod. Deze zou worden aangevat in het kader van een algehele beschrijving van Noord-Holland. Slechts de delen Waterland en West-Friesland zouden in 1953 en 1955 het licht zien. Te Amsterdam was de bekende architect A. A. Kok begonnen met de beschrijving van de woon- en pakhuizen. Nog voordat een gedeelte persklaar was kwam de schrijver in 1951 te overlijden. Enige jaren later werd dit werk weer opgenomen, nu door de Rijksdienst van de Monumentenzorg, doch reeds in 1961 kwam het werk opnieuw stil te liggen, aangezien de toen aangenomen Monumentenwet een nieuwe inventarisatie van het gehele land noodzakelijk maakte. De Amsterdamse monumenten werden toen, voor zover dit nog niet geschied was, alle gefotografeerd en zo omschreven dat ze in het Monumentenregister konden worden opgenomen. Een publicatie volgende hier echter niet uit.

Toen het in 1972 mijn taak werd het werk aan de 'Geïllustreerde Beschrijving' van de Amsterdamse monumenten voort te zetten bleken de opvattingen over wat een dergelijk werk moest bieden, zich vooral in het buitenland verder te hebben ontwikkeld. Er werd aan veel meer aspecten van de gebouwen aandacht besteed, terwijl ook de inventaris vollediger werd weergegeven. Aan de grote monumenten werd nu gemeentelijk een apart boek gewijd. Een voorbeeld daarvan uit ons land is de beschrijving van de Dom te Utrecht uit 1965.

Bij deze uitgebreidere opzet kon de ruim honderd jaar oude richtlijn nog steeds worden gevolgd. Op één punt kwamen er echter spanningen, de belangstelling van de moderne tijd ging meer uit naar bouwgeschiedenissen dan naar opsommingen van bijzonderheden. Alleen het geschiedverhaal kon aan de 'Geïllustreerde Beschrijving' het statische karakter uit de 19de eeuw ontnemen. Men had meer behoefte aan biografieën van gebouwen dan aan portretten in woorden. In de meeste nieuwere beschrijvingen werden dan ook uitvoerige hoofdstukken aan de bouwgeschiedenis van belangrijke gebouwen gewijd.

Tegen deze achtergrond leek de hervatting van de beschrijving van de woonhuizen zinloos. De geschiedenis van een huis kan alleen bestudeerd worden tijdens een restauratie of verbouwing. Door de voortgaande restauratie-activiteit groeit het beschikbare materiaal dan ook nog dagelijks en eerst over ca. 25 jaar zal men in staat zijn een definitief beeld van de ontwikkeling van het Amster-

* Ir. R. Meischke is de huidige 'beschrijver' van Amsterdam. De genoemde 'Beschrijvingen' van het Burgerweeshuis en het R.C. Maagdenhuis zijn van zijn hand. Door zijn vele publicaties over monumenten, waaronder bekende standaardwerken, behoeft hij verder geen introductie.

damse woonhuis op schrift te stellen. Ook werd overwogen de Geïllustreerde Beschrijving van Amsterdam te beginnen met enkele delen over de Oude en de Nieuwe Kerk. De restauraties van beide gebouwen waren in 1972 reeds ver gevorderd en daarbij was de bouwgeschiedenis van beide gebouwen grotendeels ontraadseld. Bij de Oude Kerk zijn de vondsten, die tijdens de restauratie waren gedaan, vastgelegd in een reeks uitstekende documentatie-verslagen, die aan verscheidene bibliotheken ter beschikking waren gesteld. De urgentie tot beschrijven was hier minder groot dan bij de Nieuwe Kerk. Maar ook daarvan is een groot archief van de restauratie hetgeen veel van de urgentie van de beschrijving wegnam.

Uiteindelijk werd besloten om de 'Geïllustreerde Beschrijving' van Amsterdam ditmaal te beginnen bij de gestichten van liefdadigheid. Het was een vrijwel braakliggend terrein en voor de studie van deze categorie gebouwen is Amsterdam een der belangrijkste steden. Na 1960 hadden vrijwel alle oude gestichten een andere bestemming gekregen, waarbij de gebouwen vaak ingrijpend veranderd waren en de inventaris was verdwenen. Op dit moment was nog iets te achterhalen over de vroegere toestand. Bovendien bezaten de meeste gestichten uitgebreide en goed geordende archieven, die een bron van informatie konden bevatten over het vroegere bouwen in Amsterdam. Het was duidelijk dat begonnen moest worden met de beschrijving van het Burgerweeshuis. Het boek zou dan tegelijk met de voltooiing van de verbouwing tot Historisch Museum van de stad in het Monumentenjaar 1975 kunnen verschijnen. Hier werd de richtlijn van de beschrijving nog zoveel mogelijk aangehouden. Daartoe werd uitgegaan

van de topografische opzet, beschreven werd een bouwblok in de stad, niet de geschiedenis van een instelling. Het eerste weeshuis, dat elders in de Kalverstraat was gelegen, wordt slechts in de inleiding genoemd; bouwactiviteiten, die het weeshuis elders in de stad liet uitvoeren, komen in het boek niet voor. De tekst is op de gebruikelijke wijze ingedeeld; een historische inleiding, de beschrijving van de bestaande toestand en daarna de inventaris. Deze was echter voor een groot deel niet meer in het gebouw aanwezig doch overgegaan naar het nieuwe weeshuis aan het IJsbaanpad. Desondanks is hij aan de beschrijving van het historische gebouw toegevoegd.

Het belangrijkste deel van de tekst is echter het vierde hoofdstuk dat de bouwgeschiedenis van het complex behandelt. Op dit punt is de richtlijn losgelaten, aangezien dit hoofdstuk geen samenvatting is doch ook beschrijft. Dit is echter onvermijdelijk bij het bewerken van een gebouw dat kort te voren een restauratie heeft ondergaan. Men beschikt dan over veel documentatiemateriaal van onderdelen die bij de verbouwing zijn verdwenen of aan het gezicht zijn onttrokken en die derhalve in de beschrijving van de bestaande toestand moeilijk ter sprake kunnen worden gebracht.

Bij de Geïllustreerde Beschrijving van het R.C. Maagdenhuis, die in 1980 verscheen, bleek het niet mogelijk om zelfs maar een gedeelte van de tekst te groeperen volgens de richtlijn. In feite hadden we hier met een verdwenen gebouw te maken, nl. de totale verandering die het interieur in 1954 onderging, maakte, dat het hedendaagse aspect van het gebouw als monument alleen verbonden was met de gevels. Het terugvinden van de ontwerptekeningen, het rijke archief

en de goede steun van iemand die het huis nog uit vroeger tijd kende, dwongen de stof in chronologische vorm. Tenslotte werd het een geschiedenis van een instelling, waarmee zelfs de topografische opzet werd losgelaten en ook andere projecten van het 'Maagdenhuis' binnen Amsterdam konden worden behandeld. Ook de inventaris van het gebouw werd in de chronologische opzet meegenomen.

Het ligt in de bedoeling dat in 1985 de 'Geïllustreerde Beschrijving' van het R.K. Jongensweeshuis aan de Lauriergracht verschijnt. Dit gesticht hangt nauw samen met het R.C. Maagdenhuis. Het is een unieke situatie, dat meisjes- en jongenswezen uit eenzelfde milieu afkomstig, in twee verschillende gestichten werden ondergebracht. Hierdoor wordt het mogelijk de verschillen in opvoeding van beide geslachten, die zijn invloed ook deed gelden op de indeling van het gebouw, te achterhalen.

Het onderzoek naar de bouwwijze van deze weeshuizen heeft het mogelijk gemaakt enig inzicht te krijgen in het leven achter de gesloten muren van de vele Amsterdamse gestichten. Van de buitenzijde waren het bekende verschijningen in het stadsbeeld, vaak ligt hun uiterlijk van de 17de eeuw of in prenten vast. Van binnen waren zij volledig onbekend, de architectuurhistorische interesse ging tot nu toe niet verder dan de regentkamer. Maar een verder doordringen in de levensruimte van de bewoners van deze gebouwen leert dat monumenten ook belangrijke bronnen kunnen zijn voor de sociale geschiedschrijving. Een uitdiepen van hun betekenis in deze richting, lijkt mij een belangrijke opgave voor onze tijd.